

Radnóti Miklós ismeretlen éve Liberecben

1970 októberében indultam el az ismert antifasiszta magyar költő, Radnóti Miklós nyomában Liberecbe. Felkerestem az ottani levéltár vezetőjét, dr. Vladimír Rudát, aki segítő kezet nyújtva indított el Radnóti ismeretlen, eddig még fel nem tárt libereci tartózkodásának kutatásában.

Liberec Észak-Csehországban fekszik, nevezetes ipari központ. Már a XIX. században büszkélkedhetett az akkor világszerte ismert szövő- és szakrajziskolával. Ebbe a természeti szépségekben bővelkedő városba érkezett 1927. október 3-án Radnóti-Glatler Miklós.* A humán beállítottságú fiatalember annak ellenére, hogy a textilszakma nem érdekelte, gyámjának, Grosz Dezsőnek a kívánságára és barátai tanácsára beiratkozott az Allami Textilipari Szakiskola érettségizettek részére nyitott egyéves tanfolyamára, hogy megismerkedjen az ottani szabadabb politikai és irodalmi légkörrel. Barátainak igazuk volt, ugyanis Liberecben az otthoni nyomasztó légkör helyett szabadabbal találkozott.

Radnóti Liberecben alberletben lakott az akkori Leipziger Platzon (ma Tržni náměstí), Albert Hammerschlag kereskedőnél a 2. számú ház harmadik emeletének 5. számú lakásában. Lakásán gyakran felkeresték osztálytársai, akik közül a még ma is élők így nyilatkoztak róla: Miklós nagyon szerényen élt és viselkedett Liberecben. Megvolt a maga társasága, akikkel szórakozott. Főleg a színházat kedvelte, de szeretett sportolni is: részt vett a váltófutásban, télen a Ještěd nevű hegyre járt szánkázni, nyáron pedig fürödni a „Talsper“-re. Nemhogy osztálytársai, de még barátai sem tudták róla, hogy verseket ír, de azt észrevették, hogy nem műszaki érdeklődésű diák, inkább filológus. Műszaki rajzait is mindig egyik barátja készítette helyette.

Az iskolát, ahová Radnóti tanfolyamra járt, 1852-ben nyitották meg; több ország diákjai látogatták. Az iskola mögött műhelyek voltak, ahol a diákok gyakorlati ismereteiket gyarapították. Ezenkívül különböző gyárlátogatásokon is részt vettek (főleg a C. Neumann und Söhne és Johann Liebig báró gyárában). Az osztálynapló címlapja megdönti az irodalomtörténészeket azt az állítását, hogy Radnóti textiltechnikai főiskolára járt (a főiskolát ugyanis csak az ötvenes évek elején nyitották meg). A bizonyítványában szereplő osztályzatok is tanúsítják, hogy nem sokat törődött a tanulással. A nyári szemeszter utolsó negyedévében már csak néhány tantárgyból „próbálták” osztályozni. Végzettségéről semmiféle okmányt nem kapott, amit a bizonyítványa alján lévő kitöltetlen sorok is igazolnak.

Radnóti Liberecben ismerkedett meg egyik szerelmével, a német munkás-lánnyal, aki Tini néven vonult be az irodalomtörténetbe. A még ma is élő Klementine Tschiedel (1970 decemberében Nyugat-Németországban kerestem fel levellel) így ír megismerkedésükről:

„Jól ismertem Glatler Miklóst (dr. Radnóti). 1927/28-ban barátok voltunk. Sajnos, csak nagyon keveset mondhatok róla. Megpróbálok negyvenkét év távlatából visszaemlékezni. Én akkor 18 éves voltam. [...] Azzal szeretném kezdeni, amit nekem Miklós mesélt. Szülei már nem éltek. Nagybátyja nevelte; ő örökölte volna annak vattagyárát, ezért küldte Miklóst textiliskolába. Mindig szomorú volt, és a helyzetét panaszolta. Miklós nem akart gyáros lenni. Mindig jól öltözködött, és annak ellenére, hogy tanult, nem szenvedett pénzhányban. Ez fel is tűnt nekem. Összel, az iskolaév megkezdése után ismerkedtünk meg. Barátnómmal őt és hat óra között sétálni mentünk. Abban az időben ez volt a szokás Liberecben. Szél kerekedett, és levitte fejemről a kalapomat. Miklósnak sikerült elkapnia. Ezután bemutatkozott, s megkérdezte, hogy elkísérhetne-e egy darabon. Útközben megtudtam, hogy ő itt idegen, és erős honvágya van. Így lettünk ezután barátok egész

* Eredeti nevét Radnóti a szegedi diákok alatt változtatta meg, édesapja szülőfalujának nevét vette fel.

évben. Sokat jártunk moziba és sétálni. [...] Az iskolaév hamar véget ért, és Miklós visszautazott Budapestre."

Tinihez íródtak Radnóti első szerelmes versei. Az 1927–28-ból való ciklus tizennégy költeménye a kamaszszerelmek tükré. Ezekben a versekben képzelete tobzódik a szerelmi helyzetek rajzában. Megtalálható benne a kamaszkor sejtelmes világa, a szomorúfűz, az ölekezés közben elszakadt gyöngysor, a szerelmesek felett hangtalanul suhanó éjjeli felhők, a szűzi hó a dombokon, a nyújtózkodó vagy vetkőző leánytest, a csókolózások motívuma, és végén a tragikus szakítás póza:

Szakítottunk.

*Te véresre csókolta a számát
és lihegve kértél, hogy maradjak.
Nem maradok.*

*Menj be szépen, én meg elindulok
a mérföldkövek között a sárban.*

(Szerelmi versciklus 1927–28; 14.)

Szerelmes versein kívül itt írta a *Tájképek* (5., 6.), a *C. Neumann und Söhne* és a *Nocturno* című költeményeit. A *Nocturno* előre mutat, az első két sorban szürrealista képpel találkozunk:

*Szeretkező macskák sivitottak
a háztetőn, a kéményünk alatt.*

Ezzel a költői képpel találkozunk később a *Páris* című költeményében is. A vers utolsó két sorában pedig már feldereng a halálsejtem, amely majd végigvonul egész költészetén:

*és siratott engemet a holtat
akinek mellén ott ült a halál.*

Valószínű, hogy Liberecben íródott a *Nyár van* című költeménye is, amelyet Radnóti az 1928 című folyóiratban jelentetett meg. Ez a vers nem pillanatnyi nyári impresszió, hanem a költő állandó szorongó életérzésének a kifejezése:

*tornyos egyedülsegem sir rám a falról,
a lámpa alól,
a csöndben kibomlott bánatpalástom
és beszökött az ablakon a Gond
magával hozva az uccák nyári illatát,
ahol a poros vadgesztenyék alatt nők
szaladnak kis nyári ruhákban.*

Libereci keletkezésére vall a melankolikus életérzés, az egyedüllét, amely a verset átszövi. S ha szobájának ablakából kitekintett, vadgesztenyefasort láthatott; ezek a fák még ma is jobboldalt, a házzal szemben láthatók.

Radnóti — ahogy már említettem — senkivel sem közölte Liberecben, hogy verselget. Baráti beszélgetésekkor a politikával vajmi keveset foglalkozott. Érzékenyen reagált a szociális problémákra, de az emberiség sorsán inkább megváltók segítségével akart változtatni, semmint forradalommal. A munkások közé nem járt. Óvatossága érthető. Politikai érdeklődését bizonyára félt nyilvánosan kifejteni; hazajövelekor a Horthy-rendőrség őt is meghurcolta volna, akárcsak Havas Emilt. A magyar emigránsok által Bécsben kiadott *Vörös Újságot* vásárolta kéz alatt, de feltételezhető, hogy emellett olvasta a *Vorwärts*t is, a libereci kommunisták helyi napilapját, amely mindig közölt a szocialista írók műveiből (Szerafimov, Gladkov, Babel, Hašek, J. R. Becher, E. E. Kisch, K. Kläber, Weisskopf), sőt hozta Gábor Andor írásait is, és 1927–28-ban közölte Weisskopf riportsorozatát szovjetunióbeli útjáról. Valószínűleg ezt is olvasta Radnóti. Ezenkívül a lapban bőven található politikai cikkeket. Így például Kun Béla bírósági tárgyalásáról, a Szántóék elleni pörről szóló tudósításokat stb.

A marxizmussal is Liberecben ismerkedett meg. Innen hozta magával Marx *Tőkésjének* német nyelvű kiadását, amelyet Paku Imrének (a nemrég elhunyt irodalomtörténész-szerkesztőnek) még Szegeden, a diákevek alatt megmutatott. Később, 1937-ben erről a műről így írt: „Világképem kialakulására nagy hatással volt Marx műve.” (M. Pásztor József: *Folyóiratok hasábjain a pályakezdő Radnóti*. Magyar Hírlap, 1972. október 14.)

Radnóti, libereci osztálytársaival

Kutatásom eredményeként 1972. október 13-án Liberecben a Naiv Színházban az iskola jubileumi ünnepségével egybekötve emlékeztek meg a mártírhálált halt magyar antifasiszta költőről, verseinek cseh nyelvű tolmácsolásával. Másnap az iskola falán, amelynek 1927–28-ban Radnóti is a diákja volt, emléktáblát lepleztek le, amelynek cseh nyelvű szövege hirdeti, hogy: „Ebben az iskolában tanult Glatte-Radnóti Miklós magyar költő, akit a fasiszták 1944-ben meggyilkoltak“.

Virágh Józsefné

Újabb adalékok Adami Jánosról

Tele a filológus élete meglepetéssel... Amikor a *Korunk* 1977. augusztusi számában közreadtam azt a tanulmányt, amely a háromszáz éves homályból igyekszik kiemelni egy alig-ismert költeményt, s megvilágítani annyira-amennyire az erdélyi születésű szerző alakját, még nem sejtettem, hogy ennek milyen érdekes következményei lesznek. Először Binder Pál reagált közléseimre levél formájában (*Korunk*, 1977. 10.), majd Kovács Sándor Iván felkérésére Weöres Sándor lendületes tollal megmagyaráította magát a *Londinum Perlustratumot* is. (Megjelent a *Kortárs* 1978. márciusi számában.) Időközben én sem voltam tétlen; annyira kezdett érdekelni Adami sorsa, hogy tovább kutattam Angliában — és nem sikertelenül. Az alábbiakban újabb kutatásaim eredményét szeretném ismertetni, egyszersem Binder kétélyeire is válaszolva.

Először is a név. Én az *Adami* formát tartottam a helyes alaknak, elsősorban a Basire-levél alapján; költőnk neve ott így szerepel. Az, hogy az erdélyi peregrinus következetesen „Adamus“-nak hívja és írja magát, érthető, több okból. Angliában használt nyelve elsősorban a latin, s jó, ha törli az angolt (Binder tévesen írja, hogy „angolul verselget“, csupán latin nyelvű költeményét fordította angolra W. F., egy ügyvédbojtár ismerőse), és nevének „Adamus“ a legjobban hangzó latin alakja.

Másrészt, az angol fonetika szerint a szóvégi „i” betű „áj”-nak is ejthető, s gondoljuk, Adami el akarta kerülni, hogy nevét angol ismerősei a felismerhetetlenségig eltorzítva ejtsék ki.

Bindernek abban igaza van, hogy az „Adami” forma szász eredetre mutat; de abban már aligha, hogy rosszalja, ha Adamit „erdélyi magyar peregrinusnak” nevezzük. Meggyőződésem ugyanis, hogy Adami elmagyarosodott szász ember lehetett, illetve (mert ez sem lehetetlen), hogy vegyes házasságból származott, s a magyart és a németet egyformán jól beszélte. Az, hogy magát „Transylvanus”-nak nevezi, természetesen még nem bizonyíték; de akik ki akarták hangsúlyozni nemzetiségi hovatartozásukat, rendszerint még hozzátettek valamit a névhez, pl. Hungaro- vagy Saxo-Transylvanusnak írták magukat. Az előbbire példa Jászberényi P. Pál, a Londonban kiadott *Far nova linguae latinae* (1664) című latin nyelvkönyv szerzője, akit Adami alighanem személyesen is ismert, s aki magát „Transylvano-Hungarusnak” vallja!; a másik lehetőségem inkább német egyetemek erdélyi hallgatói között találunk számos példát. Még az sem elégséges érv Adami János magyar illetősége mellett, hogy a gyulafehérvári kollégiumba járt; ez nekem inkább azt bizonyítja, hogy nem volt unitárius, hanem református. De Kolozsvárt éltek református szászok is, például Filstich Lőrinc és Stenczel Ferenc, a XVII. század közepén mindketten kolozsvári főbírók.² Míg az előbbi leszármazottai (így a magyar anyától származó Filstich Péter) elmagyarosodtak, a Stenczelek még a század végén is szászoknak számítottak.

Ha én mégis inkább magyarnak véltem és vélem továbbra is Adamit, ebben Isaac Basire közlését tartottam mérvadónak. Mert mit mond az erdélyi viszonyokat kora angoljainál sokkal jobban ismerő Basire Barlownek írott levelében? „The occasion of this superogation is the desire of this bearer, Mr. Joannes Adami, an Hungarian...” Tehát nem csupán erdélyi, hanem „magyar”, amit ez esetben nehéz „magyarországinak” értelmeznünk. De hogyha valaki még kételkednék Basire szavaihitelességében, olvassa el azt az újabb utalást Adamira, amit egy bizonyos Kis Mihály nevű magyarnak II. Károly angol királyhoz írt és 1672 februárjában keltezett beadványában találtam. Kis Mihály beadványának szövegét, csekély kihagyással, alább közlöm:

„Egy törökországi rabságból nemrég szabadult magyar, Kis Mihály, a királyhoz intézett beadványában elmondja, hogy minthogy Angliában elvették tőle azokat a bizonyítványokat, amelyeket különböző idegen fejedelmektől hozott volt, királyi engedélyt kapott arra, hogy 21 megyében a jótékonykodók jóindulatához folyamodjon, de Péter nevű testvérenek betegsége és halála miatt (akit szintén megneveztek az engedélyben) az engedélyezett év nagy része letelt, s így 12 megyében nem tudott pénzt gyűjteni [...] ezért alázatosan kéri, hogy amennyiben az engedélyt nem lehet megújítani, gyűjthessen azokban a megyékben és egyházközségekben, ahol ezt még nem tette meg, s hogy egy latin nyelvű menlevél állíttassék ki neki, egy olyan ajánlással, hogy a tengeren túl, elsősorban Franciaországban is élvezhesse az emberek jótékonyágát és hogy honfitársa, Johannes Adami [az én kiemelésem — G. Gy.] is említessék a menlevélben, úgyszintén Conrad Gleshinski, mint barátjuk és tolmácsuk.”³

Az idézett szöveg két szempontból is érdekes. Kis Mihály, aki magát egyértelműen magyarnak nevezi, „honfitársaként” (countryman) említi Adamit — és beadványában, jegyezzük meg, az „Adami” alakot használja!⁴ —, aki szintén rosszul tudhat angolul, másképpen mi szükség lenne Gleshinskire? A másik megállapítás Adamira vonatkozik: mégsem hagyta el hát Angliát oxfordi látogatása után, hanem 1672 elején olyan súlyos anyagi helyzetben volt, hogy Kis Mihály koldulólevele segítségével próbált nyomorúságán enyhíteni, s így összekaparni az útiköltséget hazafelé! Az sem biztos, hogy ez a stratégia bevált, mert pontosan egy évvel később Kis Mihály azzal a kéréssel fordul Arlington earl-jéhez, aki a hivatalos közlőny szerkesztője, hogy közölje, „Gleshinski” (aki sziléziai születésű lengyel lehetett) kicsalta tőle a nagy kinnal megszerzett koldulólevelet, s most egyedül, a „saját zsebére” dolgozik; kéri, hogy tiltsák le működését. Pár nappal később ez meg is történik, Gleshinskit Winchester városában letartóztatják, és elkobozzák tőle a levelet.⁵ Hogy ezek után Kis és Adami útnak indultak-e végre, nem tudjuk. Viszont az oxfordi Bodley könyvtár kéziratárában találtam egy levelet, Adami János eddig egyetlen kézírásos szövegét, s ez is megerősíti a Kis-féle beadványból biztosra vehető tényt, hogy Oxford után az erdélyi peregrinus-költő sorsa drámai módon rosszra fordult.

A levelet Adami William Sancroftnak, a londoni Szent Pál székesegyház akkori dékánjának írta. Mivel nincs rajta dátum, csak találgathatunk, mikor; én Kis Mihály petíciójának ismeretében 1671-re vagy 1672 elejére keltezném. Ebben a rö-

vid latin nyelvű levelében Adami a többi között ezt írja: „Uraságnak azt mondtam, visszatérek hazámba, de hazám viszontagságai és az ekkora út költségeinek fedezésére szükséges pénz hiánya feltartóztattak itt Londonban, ahol attól tartok, rövidesen a Bailey-be vetnek (*ubi a Baliuis me mihi valdè timeo brevi capiendò*)⁶, hogyha harminc arany pénz tartozás-terhétől meg nem szabadulok.“⁷ Hús arany kifizetését kéri Sancrofttól, akit örök hálájáról biztosít. Szokásához híven, „Johannes Adamus Transylvanus“-ként írja alá a levelet. Amelyhez még utóiratot is csatol: szeretné, ha Sancroft foglalkozna kérésével, ezért (hogy bebizonyítsa, nem akárki fordult hozzá) elküldi neki albumát, amelybe számos tudós férfiú beleírta a nevét. Más szóval Adami bizonyítja, hogy maga is tanult ember, hogy „jó társaságban“ forgott utazásai során.

Sancroft rengeteg ilyen segélykérő levelet kapott, s nem tudjuk, segített-e Adamin; de még ha a *Londinum Perlustratum* szerzője kapott is anyagi támogatást a Szent Pál dékánjától, 1672 februárjában még mindig Londonban volt, s igencsak pénzsűkében. Amit tehát szinte biztosra vehetünk a tények ismeretében, az a következő: Adami csak rövid ideig volt az angol királyi testőrség tagja, s nem tudott magának megfelelő foglalkozást találni Angliában. S üres gyomorral már Londont sem tudta igazán dicsőíteni; a Londonhoz s a Londonról írt költemény folytatása, amit még kilátásba helyezett műve végén, talán ezért maradt el — a kései filológus őszinte sajnálatára.

Gömöri György

JEGYZETEK

1. A *Fax nova linguae latinae* első kiadásának címlapján.
2. Herepei János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 3., Budapest—Szeged, 1971. 548—549.
3. *Calendar of State Papers. Domestic Series, 1672—73*. Norwich, 1901. 343—344.
4. Jóllehet még ez sem jelent százszázalékos biztosítékot arra nézve, hogy Adami nevét valóban Adaminak és nem Ádámnak írta: Ádám Rázmán Péter pl. mint „*Petrus Erasmus Adami Hungarus*“ szerepel a leydeni matriculában!
5. *Calendar of State Papers. Domestic Series, 1672—73*. 558.
6. A „Bailey“ itt a börtönnel, az adósok börtönével szinonim, bár lecsukhattak valakit engedély nélküli koldulásért is.
7. A levél katalógusszáma a Bodley-ben: MS Tanner 33. fol. 46. Teljes latin szövege így hangzik:

„Admodum Reverende et quaquaversus Eruditissime Vir!

Tantis Dominationi Vestrae devinctus sum observantiae vinculis, ut nulla mihi supersit methodus unde ab illis nisi precibus effusissimis emanciparer; Tantam nimirum expertus sum humanitatem cum benevolentia Vestra coniunctam quantam vix mihi verbis sat sit exprimere. Dixi Dominationi Vestrae me in Patriam Profecturum, sed calamitates Patriae Latius nigruentes et defectus Pecuniae unde tanti itineris expensa supplerentur, detinuit hic me Londini, ubi a Baliuis me mihi valdè timeo brevi capiendò, nisi numulos procuravero ad debitum triginta solidorū exonerandū. Ad hoc humillimè exoro Christianissimam Vestram Dominationem, ut Vigint. Solid. versus miserrimam conditionem sublevandam erogare digneris. Quo favore et humaniss. charitate Dominationi Vestrae Linguam, calamum, Preces ac Personam meam obligabis.

Dominationi Vestrae in perenne devotissimus
Johannes Adamus Transylvanus m.p.

Ne forsitan ignorares me: misi Dominationi Vestrae Album meum manibus doctiss. Viror. inscriptum, et Tuâ etiam corroboratum.“

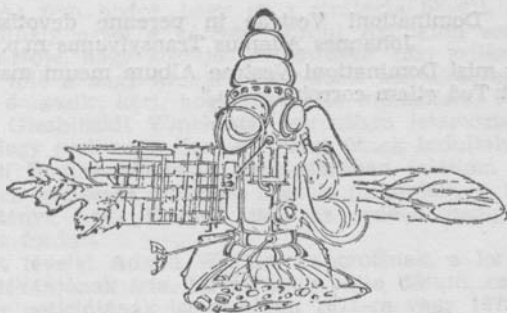
ÁDÁM JÁNOS OXFORDI BŰCSŰVERSE

A NAGYHÍRŰ AKADÉMIA HÍRES ÉS TUDÓS PÁRTFOGÓITÓL A HAZATÉRŐ ERDÉLYI ÁDÁM JÁNOS ALÁZATOS BŰCSÚJA

Mért remeg ily váratlan erővel most a felindult
hűséges kebel? Ismerem én az erényeiteknek
fújtatójától hevített tüzet, isteni fáklyát,
ó szent rendje atyáknak. Űdv, bölcs mennyei sarjak,
mert tanításaitok mindenki csodálja e földön,
s márvány házaitok, kollégiumok sokaságát,
mintha nem emberi munkával, hanem isten-erővel
készült emlékművek volnának. Ha karókat
vernek a földbe: a létet, az embert újra-teremtik.
Én ezután látszatnak rabja sosem lehetek már,
myrmidonok nagy várát, vagy dolopok palotáit,
vagy Memphis piramidjait immár sohse csodálom,
sem Tempét, Görögország nagyra becsült mese-völgyét,
mert hiszen angol földön járván szebbre találok,
s oszlop-rendekből épült piramist seregestül.
Isteni fényük láttán nem mernék közeledni
mosdatlan lábbal, de kegyességtek bemutatva
mind a híres-neves épületet, márvány palotákat
és a tudós liceumnak szerte híres tanítását.
Most is, majd is, atyák, e világon szerte dicsérlek!
Asztaltársakként szívesen mint tártatok ajtót,
és a szegénységem mint enyhült drága baráti
bőkezűségtől. Mekkora hálát zenghetek édig
most hazatértemben kamatostul? Hallja a germán
föld, és visszhangozza a fősvény Rajna vidéke,
majd Magyarország, s a hajdanta ragyogva virágzó
Erdély, honnan eredtem. Brit tudományt, hitet, ékes
tisztességet, bőkezűséget, a bő adományhoz
méltó jószándékot fennen hirdeti híven
otthoni büszke Olympusom és kikiáltja világgá
nemzeteteknek minden díszét, nagyszerűségét:
engem, a félholtat, nagylelkű baráti ajándék,
mint elesett Ádámot, jobbá újratereztett.

Aki vagyok és leszek, méltóságos és tudós urak, nektek örökre
lekötelezett erdélyi Ádám Jánosotok.

WEÖRES SÁNDOR fordítása

Simon Sándor rajza